

* धातु

- धारणात् धातवः ।
- द्या धारणात्पोषणयोः , शरीरधारणात् धातवः ।
- दधाति - धत्ते वा शरीर प्राणान् स्ती धातुः ।

* भेद

- वस - अस्वङ्ग - भोष - भेद - अस्वि - भप्सा शुक्राणि धातवः ।
अस्ते युक्ताः ।
- * DIFF. B/w धातु & उपधातु -

धातु	उपधातु
- धारणाम् पोषणम् - formed from आहार - Present Throughout life - Dhatu are Help to other Dhatu. - परिणाम Dhatu can be Transformed into another dhatu - Primary Importance - वच्. to चर्क धातुवद् श्रोतम्	- पोषणम् - Aides to Respected Dhatu. - कामे भवति कामे गच्छति - Pridhatu are Not Help to other pridhatu. - No परिणाम Pridhatu can be not Transformed into another pridhatu. - Secondary Importance - only आर्तववद् श्रोतम्

* उपधातु

- उप बाह्ये । धातुबाह्ये । धातुः ॥
- धातुपश्चा उपपद्यते ह्येति उपधात्वोः ॥

→ Absent the धातु
for short time
certain Death.

→ Not Necessary
(It may cause ill-Health)

* धातु पोषण

- दोस धातु भल भूतं हि वारिण
- असो श्रुतं ततो मांस मांसान् भेदा ततो अस्मि च ।
अस्मि नो भण्यः ततः शुक्रं शुक्राद्रा गर्भं पुसादजः ॥

• 4 Types of धातुपोषण न्याय —

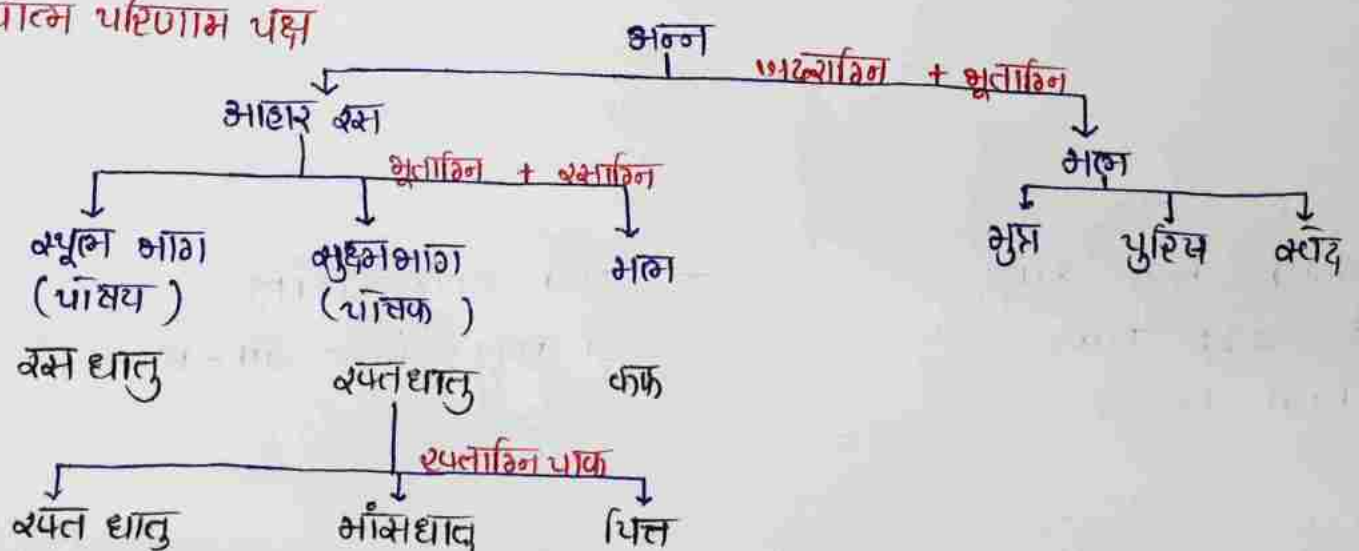
- i) क्षीर दधि न्याय (Transformation)
- ii) केदारी कुल्य न्याय (Transformation)
- iii) अन्न कपोत न्याय (Selective Absorption)
- iv) एक काम धातु पोषण न्याय —→ अकणदत्त

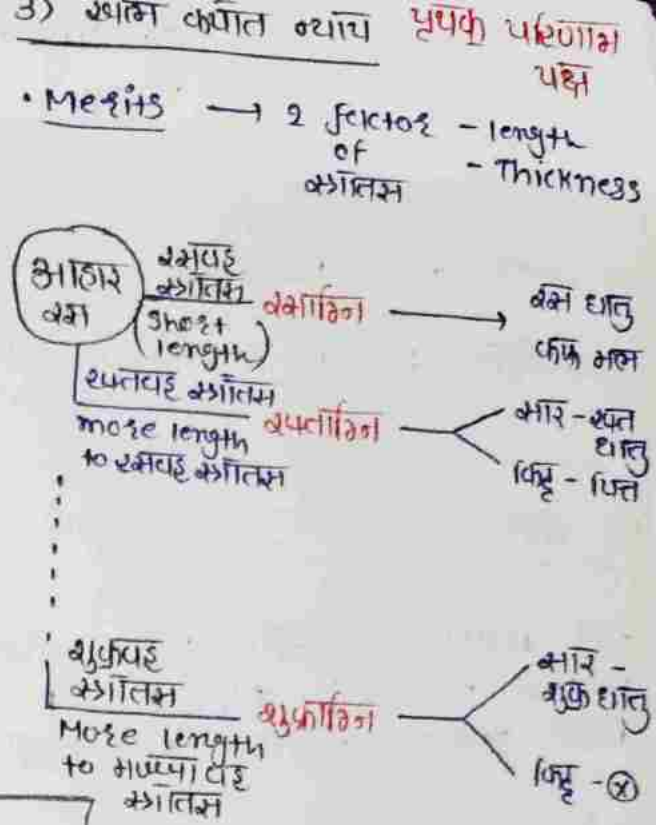
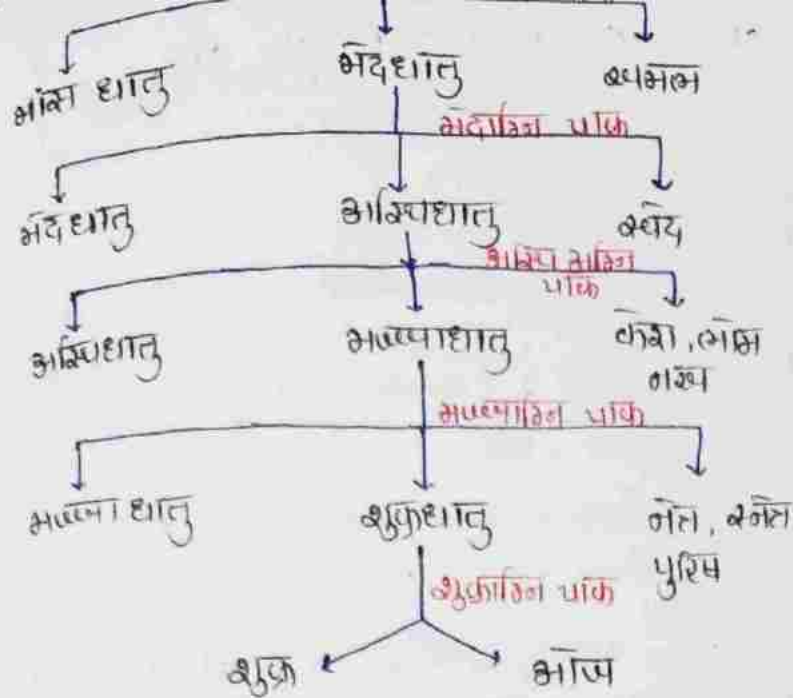
• धातु उत्पत्ति काम —

- i) Acc. to अक्काङ्ग :→ Depend upon the condition of Agni.
- ii) Acc. to चरेक :→ धुम्नी : कैचि ददो रात्र ।
(Each धातु taken one way to formation)
- iii) Acc. to शुश्रुत :→ प्राणी - प्राणी कत्वा सव्यस्राणि ।
[1 लक्ष्यतु formed to 5 वयु
7 लक्ष्यतु formed to 30 वयु]

i) क्षीर दधि न्याय

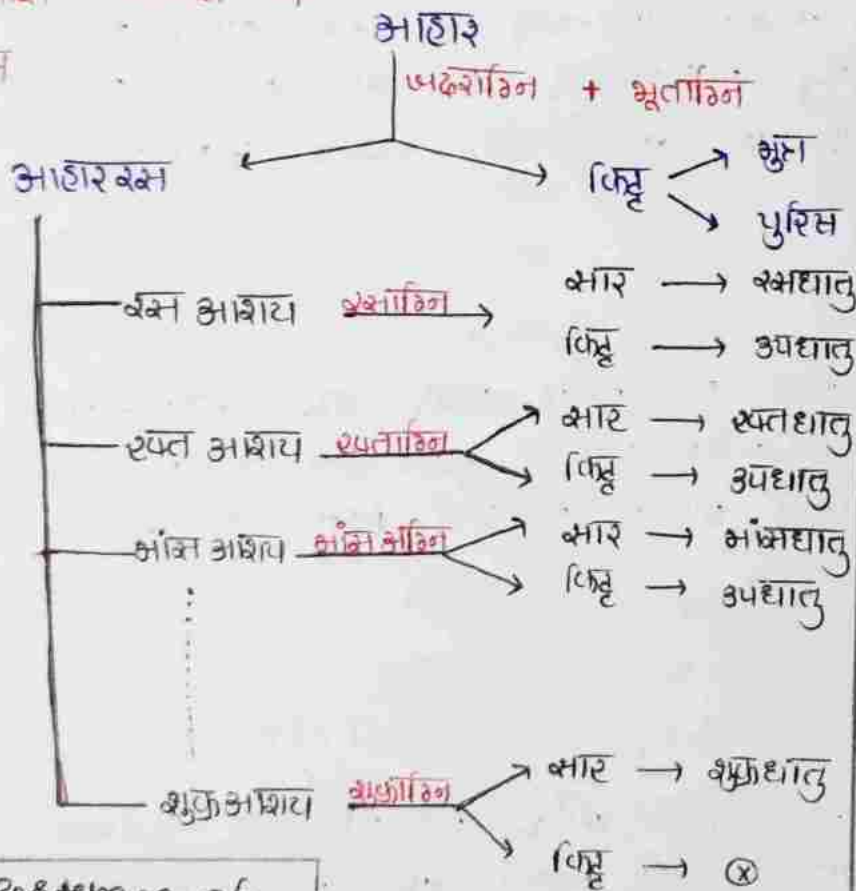
सर्वात्म परिणाम पक्ष

2) कदारी कृष्ण न्याय

अंशिक परिणाम पक्ष

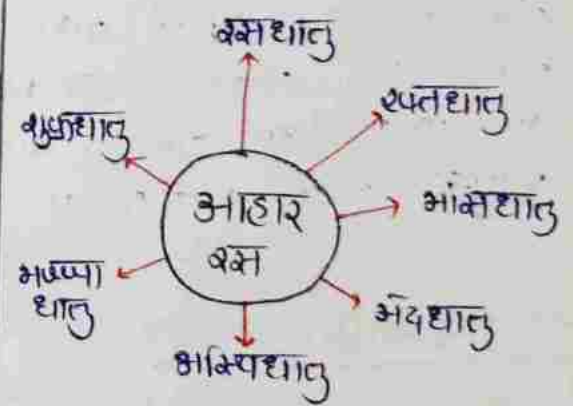
4) एक कोल धातु पोषण न्याय

एक कोल धातु पोषण न्याय

एक कोल धातु पोषण न्याय :- कृष्ण देवरा

एक कोल धातु पोषण न्याय :- कृष्ण देवरा

एक कोल धातु पोषण न्याय :- कृष्ण देवरा

Importance of धातु न्याय

- These naya given knowledge regarding the धातु पोषण
- प्रयोगन of Ayurveda can be achieved by this, because धातु पोषण is depend on the धातु पोषण.
- It's important in aspect of चिकित्सा and disease not अक्षय

* धातु क्षारता

[The above refers to the assessment of the quantity and strength of the body's different tissues]

→ 7 धातु
8

8 क्षारता

- क्षार लवण विघटन : 1
- विशुद्धतर : धातु : क्षार उच्चत ॥

75% above → उत्तम क्षारता
50% - 74% → मध्यम क्षारता
below 50% → हिन क्षारता

1) रक्त क्षारता

तथा विनोद शक्ता बुद्धि पुमान् सुखम् अल्प शक्तिर मुकुमान् लोभे मा पुमान् च त्वाक्षारताम् । क्षा क्षारता सुखं शौभाग्यं विनोदं बुद्धिं विद्या उपभोग आरोग्यं प्रदर्शयन्ती आयुष्यं च । [च.वि. 8]

2) श्वेत क्षारता

कर्ण अक्षी मुख पिप्पा नासा ओष्ठो पाणि-पाद ताम् नखा ललाट भेदनं विनोद श्वेतवर्णम् ओम्बु आप्तिपु श्वेतसारताम् । क्षा क्षारता सुखं उद्वेगं मेधा मनःश्रित्तां शौकुमार्यम् न अतिशयं अपमेश अक्षरितपुत्रम् उद्वेग अक्षरितपुत्रं चाचक्षे ॥

3) भस्म क्षारता

शंस्य ललाट पृष्ठाहिका अक्षी शण्डु हनु श्रोत्रा श्वेतं उदरः कक्ष पक्ष पाणि-पाद श्वेतवः शुक्ल श्वेत भस्म उपचित भस्म क्षारताम् । क्षा क्षारता श्रमा धृतिम् अमौल्यं आप्ति आरोग्यं वित्तं विद्या लभम् आयुश्च दीर्घम् आचक्षे ॥

4) भेद क्षारता

वर्ण श्वेत नेत्र केश लोभ नख दन्त ओष्ठ भुजा पुरिसे शु विनोदः श्वेत भेद क्षारताम् । क्षा क्षारता वित्तं विनोदं सुखं, उपभोग प्रदानाय आप्ति, मुकुमार उपचक्षतां चाचक्षे ॥

5) અસ્થિ સારતા

પાશિળ ગુહ્ય જાનુ અર્ચન ખમુ ચિત્તુક શિર : પૂર્ણસ્પૂત્તા સ્પૂત્તાસ્થિ
નશ્વ દન્તશ્ચ અસ્થિસારા : । તે મહોત્સાહા : પ્રિયાવન્ત વમ્બો સહા :
સાર સ્થિર સારિરા : અવન્તિ આપુતમન્તશ્ચ ॥

6) અખ્યા સારતા

મુદુ મુદુ વમ્બન્ત : , સિન્ઠદ વર્ગ સ્થર ; સ્પૂત્તા વિદ્ય વૃત્ત સન્ધયશ્ચ
અખ્યાસારા : । તે વિદ્ય આયુષો વમ્બન્ત ; શ્રુત વિત્ત વિજ્ઞાન અપત્ય
સંમાન અખ્યશ્ચ અવન્તિ ॥

7) શુક્ર સારતા

સૌમ્યા : સૌમ્ય પ્રેક્ષિણા : કોર પૂર્ણ ભોતના હ્ય પ્રહર્ષ વહુત્તા : સિન્ઠદ
વૃત્ત સાર સમ સંદત વિચ્છર દશના : સિન્ઠદ વર્ગ સ્થરા આખિતવળો
મહાસ્થિરશ્ચ શુક્રસારા : । તે સ્ત્રિ પ્રિય વમ્બન્ત ; મુચ્ચ દેશ્ય આરોગ્ય
વિત્ત સંમાન અપત્ય અખ્યશ્ચ અવન્તિ ॥

8) વત્ત સારતા

તદો સર્વ : સારૈકપેતા : પુકષ્ઠા અવન્તપતિ વત્તા : પરમમુચ્ચ યુક્તા :
વમ્બો સહા : સર્વ આરમ્ભેષુ આત્માનિ જાતપ્રત્યયા : વચ્ચાળ અભિનિવેશિન :
સ્થિર સમાહિતસારિરા : સુસમાહિત ગતય : સ અનુનાદ સ્ત્રિધગમ્ભીર મહાસ્થરા :
મુચ્ચ દેશ્ય વિત્ત ઉપભોગ સમાનમાખ્યો મન્દ્ય સ્વો મન્દ્યપિકારા :
સારા : સમાખ્યા શુભ વિચ્છારોર્જાપત્ય પ્રશસ્ત્ય લુચ્ય લુણ વિસ્તીર્ણ અપત્યા
ચિરજીવન : ચ ॥

- Importance of Swasthy Padikshaney -

- 1) To know the Svasthy of વોગ & વોગી
- 2) To follow the આહાર & વિદ્યાર
- 3) To Achieve the successful Treatment -

धातु	व्युत्पत्ति	निकर्षित	गुण	पर्याय
1. रस धातु		तप्त रस गतो धातुः अहर्हर्गच्छतीत्यतो रसः ।	रसो अपि श्लेष्मण्यत । • गुक् , शित , स्निग्ध etc -	• भूम धातु • भू धातु • भाव धातु • आहारपुष्प
2. रक्त धातु		रज रंजनं तेन रंजनः ।	पिप्पला द्रवता वाताः स्पन्दनं लघूला तथा । भूम्यादिनां गुणा रक्ते चास शोणिते ॥	• कथित • लोहित • अम्बु • शोणित
3. मांस धातु		मांस वाण्य - भाङ्. धातु । भाषणं चाण्य, भाणं चाण्य	पिप्पलं धनं श्लेष्मणं ईक्षत् रक्तमिति मांसस्य श्लेष्मणं ।	• पिप्पल • धन • श्लेष्म • पल्लव
4. भेद धातु	भेद - भर्त्ता , भेदयति क्लेशणे । भेदति स्निहति इति	भेदयति स्निहति अनेन इति भेदः ।	- Sāmaiva १ to काङ् • स्निग्ध • स्निग्ध • गुक्	• अभाषा • भाषातेज • पद्य • पक्ष • अस्मिपुत्र
5. अस्मि धातु	मांस भाषणलक्षणे स्ती श्रूयते धातु भेद ॥	अस्मते क्षियते इति अस्मिः ।	• गुक् • स्निग्ध • स्निग्ध	• क्लृप् • किंकास

एगु	चुत्पत्ति	निर्मापन	शुण	पर्याप	पंचांगीतिक	प्राभा	उपहारु	भक्त	Location
2. बेसा एगु		नरा बेसा ठाता एगु: आइएडोएडोएडोएडो बेसा: ।	बेसा ठाता श्रीलाल। • ठुकि, भात. मिशर etc-	• शुनि धानु • अणुएगु • आदी एगु • आइएडोएडो	आइए (भात)	नरा अंगुलाल:	• अंगु • आनय	कफ	नक्षत्र हरयं अर्धे.
3. बेसा एगु		रज बेसा ठाता बेसा: ।	लालाला रजाला बाठा: अपठनं लालाला लाला । इएडोएडोएडो शुण ठाता नारा श्रीलाल ॥	• कति • लाल • अणु • अणु	नरा + नारा	अणु अंगुलाल:	• अणु • कठुडरा	पित्त	- Throughout the entire Body, but has Primarily Moist - पित्त, लाला
4. बेसा एगु		आइए डाल - आइए एगु । आणन नारा, आण नारा	पित्तलाल एगु अणुएडो इएडो अणुलाल आणन अणुलाल ।	• पित्त • अणु • अणु • अणु	पित्तलाल अणु अंगुलाल:	अणु अंगुलाल:	• अणु • अणु	अणु	- Primarily located in the abdominal-cervical kidneys Bile acids Small bones
5. बेसा एगु		आइए - आइए एगु । आणन नारा, आण नारा	अणुलाल एगु अणुएडो इएडो अणुलाल ।	• अणु • अणु • अणु	अणुलाल अणु अंगुलाल:	अणु अंगुलाल:	• अणु • अणु	अणु	- Throughout the entire Body

धातु	व्युत्पत्ति	निर्वाचित	शुद्धा	पर्याय	वैज्ञानिक	प्रमाण	उदाहरण	अक्षर	Location
2. स्नायु धातु		एता स्नायु भवति धातुः अस्माकं स्नायुत्वोत्पत्तौ स्नायुः ।	स्नायुः अर्थात् शरीरगतः । • शुक्र, शित, शिथिल etc -	• शुक्र धातु • शिथिल धातु • अर्थात् धातु • अस्माकं स्नायु	आयु (आयु)	एता अस्माकं स्नायुः	• स्नायु • शित • शिथिल	कफ	एता इत्यं स्नायुः
3. स्नायु धातु		एता स्नायु भवति धातुः अस्माकं स्नायुत्वोत्पत्तौ स्नायुः ।	स्नायुः अर्थात् शरीरगतः । • शुक्र, शित, शिथिल etc -	• शुक्र धातु • शिथिल धातु • अर्थात् धातु • अस्माकं स्नायु	आयु (आयु)	एता अस्माकं स्नायुः	• स्नायु • शित • शिथिल	कफ	एता इत्यं स्नायुः
4. स्नायु धातु		एता स्नायु भवति धातुः अस्माकं स्नायुत्वोत्पत्तौ स्नायुः ।	स्नायुः अर्थात् शरीरगतः । • शुक्र, शित, शिथिल etc -	• शुक्र धातु • शिथिल धातु • अर्थात् धातु • अस्माकं स्नायु	आयु (आयु)	एता अस्माकं स्नायुः	• स्नायु • शित • शिथिल	कफ	एता इत्यं स्नायुः
5. स्नायु धातु		एता स्नायु भवति धातुः अस्माकं स्नायुत्वोत्पत्तौ स्नायुः ।	स्नायुः अर्थात् शरीरगतः । • शुक्र, शित, शिथिल etc -	• शुक्र धातु • शिथिल धातु • अर्थात् धातु • अस्माकं स्नायु	आयु (आयु)	एता अस्माकं स्नायुः	• स्नायु • शित • शिथिल	कफ	एता इत्यं स्नायुः

6. शब्दा धातु	अभिप्रायः वृक्षादिः आदिना च क्ते ।	अनुवर्ति अभिप्रायः इति शब्दाः ।	• शब्दः • क्ते	• अभिप्रायः • अनुवर्ति • क्ते • शब्दः • अभिप्रायः • अनुवर्ति • शब्दादिना	अनुवर्ति च आदिना ।	i) 1 अनुवर्ति शब्दा ii) 2/2 अनुवर्ति in अभिप्रायः	• क्ते • अनुवर्ति	• क्ते • अनुवर्ति	- The cavities of Bones. Inside the Bones (Red & Yellow) (Bone marrow) - Cerebral cavity - Vertebral cavity
7. शब्द धातु	शब्द क्ते निष्पत्तिः ।	अनुवर्ति धातुना च क्ते धातुः शब्दः ।	• क्ते • अनुवर्ति • क्ते • अनुवर्ति	• क्ते • अनुवर्ति • क्ते • अनुवर्ति	अनुवर्ति [2/2 अनुवर्ति]	• क्ते	• क्ते	- Throughout the Body - Reproductive organs.	
उपधातु	उत्पत्तिः	निष्पत्तिः	शब्दः	पर्यायः	अनुवर्ति	अनुवर्ति	-	Location	
2. क्तव्य	अनुवर्ति धातु व्यस्य उपधातुः ।	अनुवर्ति धातुना च क्ते अनुवर्ति ।	• क्ते • अनुवर्ति • क्ते • अनुवर्ति	• क्ते • अनुवर्ति • क्ते • अनुवर्ति	अनुवर्ति + पुष्पः	2 अनुवर्ति	पर्यायः of व्यस्य	• क्ते (अनुवर्ति)	
2. आनुवर्ति		- अनुवर्ति धातुना च क्ते इति आनुवर्ति । - अनुवर्ति धातुना च क्ते आनुवर्ति धातुना च क्ते इति । - अनुवर्ति धातुना च क्ते आनुवर्ति धातुना च क्ते इति ।	• क्ते • अनुवर्ति • क्ते • अनुवर्ति	• क्ते • अनुवर्ति • क्ते • अनुवर्ति	अनुवर्ति	4 अनुवर्ति	पर्यायः of व्यस्य	• क्ते (अनुवर्ति) • अनुवर्ति • अनुवर्ति • अनुवर्ति	• It's present Throughout Body - Bone, Marrow • शब्दादिना आदिना च क्ते

तसि वक्ष्ये आदिनां
 शुभान्तानां द्वापुनां
 द्युत परं तेषां
 ततः शत्रु क्रोधः ।
 द्युत शत्रु क्रोधः
 तत्रैव सर्वं इति
 उच्यते कथमेव -
 विश्वान्तात् ॥

वृक्षं शीतं शुद्धं
 शलाघां नष्टन
 आदुरं विहरत् ।
 पुत्रानां पितृवर्गं
 विनोदयत् आजां
 दत्तो वृष्णं वधुताम् ॥

- टी। तुकार
- टी। तुकार
- अना
- गुण
- टी। तुकार
- अना
- गुण
- टी। तुकार
- अना
- गुण

- प्लान
- टाईम
- एक्टि
- एवॉल्यू

of Health

उत्थिहय
of
अनित

* Function

- પ્રોળનં જીવનં ભેષઃ ક્ષેત્રો દારણા પૂરણો ।
ગર્ભ ઉત્પત્તિ ચ દાતુનાં શ્રેષ્ઠ કર્મ ક્રમાત્ ક્ષૃતમ્ ॥

1. રક્ત ધાતુ - રક્તવાત પ્રોળનમ્ રક્તપુષ્ટિમ્ ચ કરોતિ ।
2. રક્ત ધાતુ - રક્ત વર્ણપ્રસાદં માંસપુષ્ટિં યોચતિ ચ ।
(ઓચતિ)
3. માંસ ધાતુ - પુષ્ટિમ્ માંસપુષ્ટિમ્ માંસ = માંસ શરિરપુષ્ટિં મેદસશ્ચ ।
4. મેદ ધાતુ - મેદઃ ક્ષેત્રો ક્ષેત્રો દુર્લભ પુષ્ટિમશ્ચાં ચ ।
5. આસ્પિ ધાતુ - આસ્પિની દેહધારણાં મખ્યાઃ પુષ્ટિં ચ ।
- આસ્પિન્ટર ગતૈઃ દેહાધિપન્તે દેહિનાં દ્યુમ્ ॥
6. મખ્યા ધાતુ - મખ્યા ક્ષેત્રં લભં શુક્રપુષ્ટિં પુષ્ટિમશ્ચાં ચ કરોતિ ॥
7. શુક્ર ધાતુ - શુક્ર ગર્ભ પ્રસાદયઃ ॥ [Acc. to ચરક]
- શુક્ર ધૈર્યં વ્યવનં પ્રોતિં દેહલભં હર્ષં લોચાર્યં ચ ॥ [Acc. to સુશ્રુત]
1. સ્તન્ય ઉપધાતુ - જીવનં જીવ્યાં આત્મયં ક્ષેત્રે માનુષઃ પયઃ ।
નાવનં રક્તપિત્તં ચ તર્પણ ચ ક્ષો શુભીનામ્ ॥
2. આર્તવ ઉપધાતુ - ગૃહિત ગર્ભાણામ્ આર્તવ વર્ણાં ક્ષોતસાં વર્તમાન્ય અપકલ્પન્તે ગર્ભો
લક્ષ્માદ્ ગૃહિત ગર્ભાણામ્ આર્તવં ન દૃશ્યતે । તત્સ્તદ્ અધઃ
પ્રોતિહતમ્ કુર્ચ્વં આગતમ્ પરં ચ ઉપચિત્તમાનાનાં અપરા હતી
અભીધોયતે ॥
3. ઓષ્ઠ ઉપધાતુ - તત્તિ લભેનું સ્પિર ઉપચિત માંસતા સર્વચેદાસુ અપ્રતિધાતઃ
સ્પિર વર્ણ પ્રસાદઃ લાઘાનામ્ આસ્પિન્ટરણાં ચ કરણાનામ્
આત્મકાર્ય પુતિપતિ ભવતિ ॥ [Acc. to સુશ્રુત]
- પુતિતાઃ સર્વદેહિનઃ
- ઓષ્ઠ
- ગર્ભસ્થ
[Acc. to ચરક]

* धातु वृद्धी - क्षय

धातु	वृद्धी	क्षय
1. वस	- वसेत्तम आग्नि वदन प्रसक्त आत्मस्य गौरवम् । स्वैत्य वीत्य स्वप अंगत्वात् वपास कोस अति निद्रता ॥	- वसे वीदयं क्रमः वीत्ता वर्गानि : वात्य अस्मदित्युता ॥
2. स्वप	- स्वप विस्पर्ष रजोहा विद्रधीन । कुत्स वातास्त्रा पित्तास्त्रा शुक्ल अपकुत्रा कामला । त्वाङ्गा आग्निनाश आम्नाहः स्वप त्वाङ्गा नोत्त भुक्षता ॥	- स्वप अस्मत्त विविह प्रोती विह वीपित्य वक्षता : ॥
3. भांस	- भांस गण्डु अर्जुय अन्ध गण्डुद्वर वृद्धताः । कण्ठादिषु अधिभांस च ॥ गण्डु-उक्-अक्षर	- भांस अक्ष वर्गानि गण्डु स्विक्र वृद्धता आन्ध वेदना : ॥
4. भेद	- लखेन् भेदः लघा अभ्रम् । अन्ध अपि चोत्तले श्वास -स्विक्र स्तेन उदर अभ्रम् ॥	- भेदसि स्वपनं कथ्याः रजोहा वृद्धीः कृत्रुता ॥
5. अस्मि	- अस्मि अध्यास्मि अधिदन्ताः च ।	- अस्मि स्थितोदः वदनं दन्त कोस गन्धादिषु ॥
6. मज्झा	- मज्झा नोत्त अंग गौरवम् । पर्यन्तु स्वप्नभ्रमार्नि - कृत्वात् कृच्छ्राणि अवांस च ॥	- मज्झा मज्झानि वीपित्य क्रम स्तिमिह दर्शनम् ॥
7. शुक्र	- अति व्रीकतातां वृद्ध - शुक्रावामरी अपि ।	- शुक्र पिशत् प्रसिच्यत् शुक्रं वीपितम् एव वा । लोदो अत्यर्थं वृचणयोः भद्रं धूमाचलीय च ॥

अपधातु	पृथ्वी	क्षय
1. क्तन्य	- क्तन्यं क्तन्यार अपि नत्यं भुर्भूहः प्रवृत्ति लोदं च ॥	- क्तन्यक्षये क्तन्योभर्मांता क्तन्य भक्नम्वो अल्प वा ॥
2. आर्तव	- आर्तवम् अङ्गुम् भक्म् अति प्रवृत्ति दौर्गन्ध्यं च ॥	- आर्तव क्षये यथाचित काम अदर्शनम् अभ्यतां व वा ॥ यान्निष्पेक्षा
3. भोज	-	-

1) रस धातु

- Rasya Dhatu refers to the primary waters of the Body
- It is related to Plasma.

2) रक्त धातु

- Panchabhautik of Rasya dhatu.
 - रक्त तेषां जल आत्मकम् ।
 - पिश्रुता द्रवता शोण स्पर्शं लघुता तथा ।
शुक्लादिनां गुणा इति दृश्यन्ते चासौ शोणितम् ॥
- Swarupam of Raktam.
 - तपनीय इन्द्र गोपेक्षं पद्यात्मकं शान्तिभम् ।
शुष्काफलं अवर्णं च विबुद्धं विद्व शोणितम् ॥
- Characteristic of Pure Blood.
 - तस्मिन् शुद्धं हि कधीरं बल - वर्णं - शुष्काद्युष्म ।
पुनरपि प्राणिनं प्राणाः शोणितं हि अनुवर्तते ॥

3) मांस धातु

- Definition of Mamsa dhatu.
 - शरीरस्य पुष्टिकरः अवयव आच्छादकं चोषी रसायु आदि अङ्गणा ।
अन्धे बन्धन कुम्भेन प्रसारणादिकरः धातु मांस नाम ॥

4> અમિય ધાતુ

• NO. of અર્થ

- Acc. to चरित्र → 360
- Acc. to सुवृत्त → 300

• Types of અભિયંત્ર

5 Types of અભિય

- एतानि पञ्चाविधानी भवन्ति ; तद्येचा , कपोल - कचक - तम्रण - पद्मय
नलक संज्ञानि । तेषां प्राणु नितम्ब अंस शणु तामु वांश्च शिरःसु
कपोलानि । यशनास्तु कचकानि । धान - श्रीवा - अक्षी कचेषु तम्रणानि - पार्श्व
पृष्ठ उरः सु पद्मयानि , शोचाणि नलकसंज्ञानि ॥

5) મખ્ખા ધાતુ

• TYPES of मूल्य

- भज्यानाम असिभक्षतः कनेहः अक्षिपिघा, पीतः श्वेतः श्व ॥
[अ क्षि पिघा] ↓ ↓
yellow Real Bone
Bone मय र श्व

ସୂକ୍ଷ୍ମ ସୂକ୍ଷ୍ମ ସୂକ୍ଷ୍ମ

— अर्थात्काका दादा निराश आहूँ आहूँ ठाढ़ रह्यो
 भ्रुज्ज डिलाने चीरानु आहूँ आहूँ ठाढ़ रह्यो
 लहो ॥ नीले कानू लहो ॥

श्रीराम

- भूमिगत तल्ले काँडा तऱ दिवपा भूमि
प्रतिस्तरना ।
अनायासु अंशुसुना चकारां तऱ
अनुनास " [Ch-VI → 30]

वात द्रुमिका	पित द्रुमिका	कफ द्रुमिका	क्षय द्रुमिका
• फिकरिका • तनु • कोफ • दृष्टिगालिका	• अंगीरानामिका • पित्तशे • उरुला • धूर्त शक्ति	• भार्गव शक्ति • (अति निमग्न) • क्लेश आर्त • अति निमग्न	• ध्वस्तकाम • मोलकाम • दक्षिणिक • अक्षयिक

Acc. to
अनुसूचक

2) अक्षय शर्मा

शुद्ध अन्वय ०३१. अन्वय अंपत	शुभित अन्वय
- अन्वय अंपत तु भूषित चो गंधा वक्र अभिशेवा उदयास अभयुदयानाक अकर्म व्यति । भूषित भूतत्वात् तात् पुष्टिकस्वा अभिशेपकस् च इति अन्वय अंपत ॥	- आनासु गंधा अबल च पिपात्र पिस्मा च धत् । पाषा अ लघोर् क्षीरे भत्त पिपात्रिते अन्वय ॥

वात शुष्क	पित्त शुष्क	कफ शुष्क
• ज्वर तीव्र • on abdomen • पेशाब रक्त • भूनाश • रोंक	• yellow lines • burnes in • excrete • अकर्म - कु रक्त • रक्त	• not mixed • with water • लवण रक्त • एकर • फिटिल

आता अशा

આત્મા

- अंभाविनायक्य दाहीति पञ्चमस्तु खनित च ।
 न अति बहु न अति भव्य भुवं आदित्ये ॥
 - लघ्वीय इदं गोप्यं पञ्चमस्तु अन्विताम् ।
 भुञ्जामासु अस्मां च विश्वं पथ्य वीरानाम् ॥
 - ईश्वर प्रभो विमानं च वायुयानं भुञ्जामासु ॥

धुसित आर्तव

[illegible]

आता अशा

આત્મા

- अंभाविनायक्य दाहीति पञ्चमस्तु खनित च ।
 न अति बहु न अति भव्य भुवं आदित्ये ॥
 - लघ्वीय इदं गोप्यं पञ्चमस्तु अन्विताम् ।
 भुञ्जामासु अस्मां च विश्वं पथ्य वीरानाम् ॥
 - ईश्वर प्रभो विमानं च वायुयानं भुञ्जामासु ॥

धुसित आर्तव

- तेषु चातवर्ण्येयं चातन ,
 पातवर्ण्येयं पातन ,
 श्वेतवर्ण्येयं च श्वेतन ,
 एष्टवर्ण्येयं च एष्टन ,
 श्यनिषक्षितं श्वेतशालातारिणं ,
 भुतिपुत्रं नरकं पितुं श्वेतशालातारिणं ,
 क्षीणं भ्रातृभृतं श्वेतशालातारिणं ,
 श्वेतशालातारिणं श्वेतशालातारिणं ,
 तेषु एष्टवर्ण्येयं भुतिपुत्रं क्षीणं च श्वेतन ,
 कुम्भं व्याख्याः श्वेतं भुतिपुत्रं च श्वेतन ,
 श्वेतं व्याख्याः श्वेतं ॥

3) आजि उपधातु

• Controversies about ojas —

— Some scholars say's it is 8th dhatus —

i) Shrivangulhasan → production of शुक्र धातु

ii) Ashtangy Haridya → Mean of शुक्र धातु

iii) Ashtangy Scandha → Surv of शुक्र धातु

iv) BhavPrakash → functions list of every dhatus

• Origin —

— पुषमं जायते हि ओषः वारिरे अस्मिन् वारिणिम

• Types —

पर ओष

— पर ओष पक्ष्यः प्रधानम् ।

— पुषमं जायते ओषः वारिरे अस्मिन् वारिणिम

• गुण :- अर्पिणं मधुरं आपागन्ध
पुषायते ॥

• स्थान :- In हृदये
[where चैतन्य (आत्मा, मन)
Resides]

• प्रमाण :- अष्ट बिन्दुक [8 drops]
:- Acc. to A.H.S → 6 drops
जीवन धारकम्

Deeth

अपर ओष

— अपर ओष अपक्ष्यः प्रधानम्

— Essence of अन्न धातु
formel upadhy metabolism
of each dhatus —

• गुण :- शुक्राशीत मृदु रसकषणं घृष्टं
मधुरं विपरम् । पुषन्नं पिष्टं
विगन्धम् ओषो दरो गुण
वर्धनम् ॥ (Acc. चरक)

आमात्म
प्राणपलनम्
गुल्मम्
Acc. कृष्ण

• स्थान :- In हृदये + धननी

• प्रमाण :- अधीष्णो [2/2 अंशो]
:- Acc. to A.H.S → Defend
upon आहार
प्रीणिताः सर्वदेहि
Rogya

• causative factor for oja virshi —

- अभिधात
- क्षय
- भयात
- कोपात
- शोक
- क्षुध

• oja virshi —

- वात श्लेष्म क्षये पितं देह ओजः संस्यच्छरेत् ।
श्लेष्मिण इन्द्रिय दौषेभ्यः लक्षणां भुक्त्वा क्रियाक्षयम् ॥

• oja Dosh —

विस्फ्रंस	व्यापाद	क्षयः
- विस्फ्रंस स्थानाच्युतिरभिधातु अभिण्य ॥ [Displacement] • अंघ्रि विश्लेषो • शाखाणां अदनं • क्रिया असंनिवेशश्च • विस्फ्रंसने	- व्यापादन्याय आपतिः आ द्रुक् दोष द्रुत्य संसर्गात् ॥ [vibration / spreading] लक्षणां भुक्त्वा • स्तब्ध बुक्ता गामता • वात शोफ • वर्ण भेद • श्लेष्मिण • लब्ध • निद्रा	- क्षयः व्यपमाणात् शोक स्थान क्षयादिभिः [Loss] • विभेति • दुर्बल • अभोक्ष • व्यापित इन्द्रिय • दुश्चया • दुर्भेना • क्षाम च लय

• Importance of ओज

यत् नाशो नियतं नाशो, यस्मिन् लिखति लिखति । निवपयन्ते यतो भावाः

विविधा देह संश्रुया

• બાત્મ

• Definition :- બાત્મ વ્યાયામ શક્તિ ॥

• Types -

ત્રિવિધ બાત્મ હતી -

સહર્ષ :- સહર્ષ યદ્ય શરિર સત્વચો : પ્રાકૃતં ।

કાત્મણ :- કાત્મકૃત પ્રયત્ન વિભાગણં લય : કૃતં ચ ।

દુષિત કૃત :- દુષિત કૃત પુનસ્તદ્યદ્ આહાર ચેદ્વા યોગ્યમ્ ॥

• બાત્મવૃદ્ધિકર ભાવ

1. બાત્મવત્ પુરુષે દેવો બાત્મ ।
2. બાત્મવત્ પુરુષે કાત્મે ચ ।
3. શુશ્પશ્ચ કાત્મયોગ : ।
4. વિષ્ણુક્ષેત્ર ગુણ સમ્યચ્ચ ।
5. આહાર સમ્યત્ ચ ।
6. શરિર સમ્યત્ ચ ।
7. સાત્મય સમ્યત્ ચ ।
8. સ્વભાવ સંમિશ્ર સ્થ ।
9. યોગનં ચ ।
10. કર્મ ચ ।
11. સહર્ષ ચ હતી ।

• વ્યાધી ક્ષમત્વ

- ને ચ સર્વાણિ શરિરાણી વ્યાધીક્ષમત્વે સર્મણી ભવન્તિ ॥
- વ્યાધી ક્ષમત્વં નામ , વ્યાધી બાત્મ વિરોધીત્વં , વ્યાધી ઉત્પાદ પ્રતિબંધકત્વમ્ હતી ।
- Importance -

- અવસ્થાસ્વ સ્વાસ્થ્ય રક્ષાણં આતુરસ્ય વિકાર પ્રશમનં ચ ॥

- સમાધોષ , સમાર્ગિ સમાધાતુ મર્મક્રિયા : ।

પ્રમેણાત્મ શંદ્વેય મનાઃ સ્વાસ્થ્ય હતી સમિધયતે ॥

* Diff- B/w આર્તવ and રક્ષ

	આર્તવ	રક્ષ
Definition	- જેનો અર્થ થતો આર્તવમ્ । - Present continuously in Reproductive Age. - આર્તવ → From "Rupa" cycle process. - વસ્તુભક્ષણમ્ આર્તવં ગર્ભકૃત્ય ॥ - આર્તવ Refers → Reproductive element or ovum.	- તે પુરાણે રક્ષમિ એવા યાવશ્યમે - Flow only during the Menstrual Periods. - રક્ષ → Regulant Means Flow. - રક્ષાદેવં ક્રિયાં રક્તં રક્ષઃ મંદાઃ પ્રવર્તતે ॥ - રક્ષ Refers → Menstrual Blood Flow.
Synonyms	• અશ્વપ્પ • ovum • સ્ત્રી Pashu • સ્ત્રી Biju • Shonite	• Menstrual Flow • રક્ષ • વશ • રક્ત Shonite
origine	- Derived from the word of શુક્ર દાતુ (female aspect)	- Derived from રક્ત દાતુ (Blood tissue)
Type	It is કપદાતુ of રક્ત દાતુ પરિત of શુક્રદાતુ	- It is કપદાતુ of રક્ત દાતુ
function	- Involved in conception and ovulation	- Responsible for regular menstruation and cleansing.
appearance	- Not visible Present at time of ovulation	- visible as monthly menstrual flow.
Relation to fertility	- Directly Involved in ગર્ભધારણ	- Indicates the cyclic Reproductive Health of women.

* Formation धातु

(common श्लोक of var formation)

• वसो रपतं ततो मांसं मांसान् भेदो
ततो अस्थि च ।

अस्थिनां भक्ष्या ततः शृङ्गं शृङ्गाद्वः
शर्मा पुत्राद्वर्षः ॥

1) वस धातु

When the cow taken Ahimsa and m's goes to the पचनकर्म

चतुर्विंशति आहार + पचनार्थक + सङ्क्रम + क्षितियक्षि +
विशति गुण

varies goes to पचनकर्म with the help of

- अमानवात
- पाचकपित्त
- अपभ्रंशक कफ
- अग्नि
- शूलानि

आरम्भ

किं भाग

which help of व्यान वात
(goes to इदं)

वसवह आत्म

[वसवहै हैं तयोभूतं
इदं अपाह्न्यष्टा दामन]

परिणाम

[with the help of
(अग्नि + शूलानि)]

शुद्ध भाग of वस धातु जोमाल

2) रपत धातु

शुद्ध भाग of वसधातु

goes to रपतवह आत्म

[रपतवहै हैं तयोभूतं पकृत रमोहा]

परिणाम

with the help of शूलानि + रपतानि

, variety with

शुद्ध भाग

शुद्ध भाग

भाग

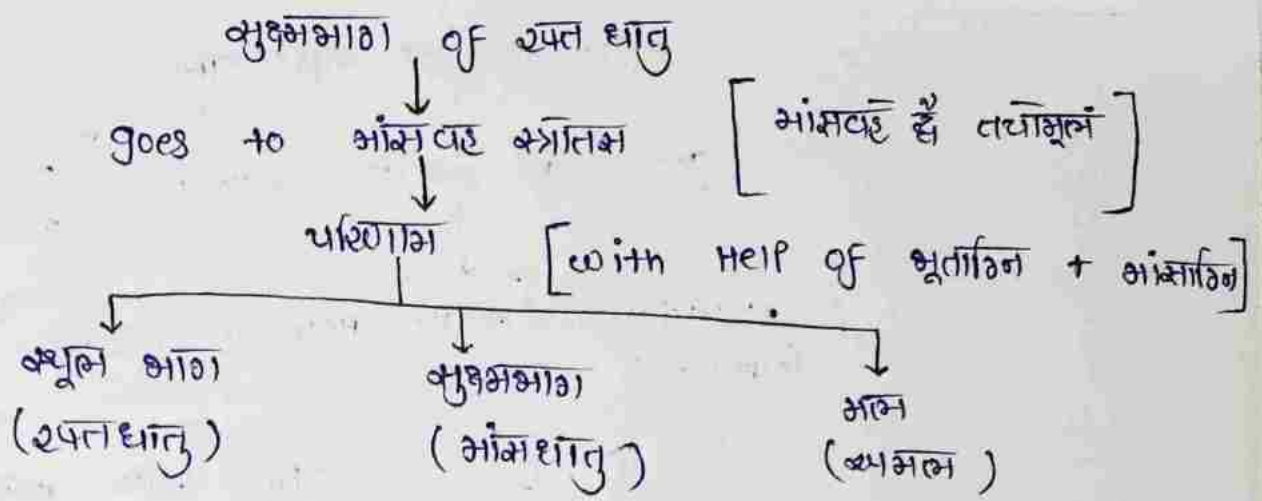
(वस धातु)

(रपत धातु)

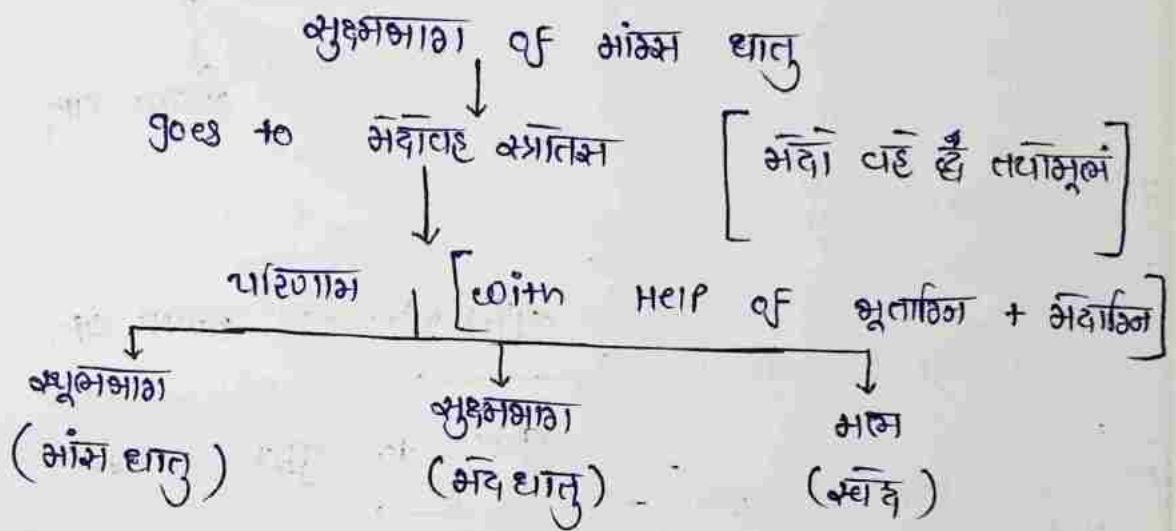
(कफ)

रंजक पित्त give
color to वस धातु

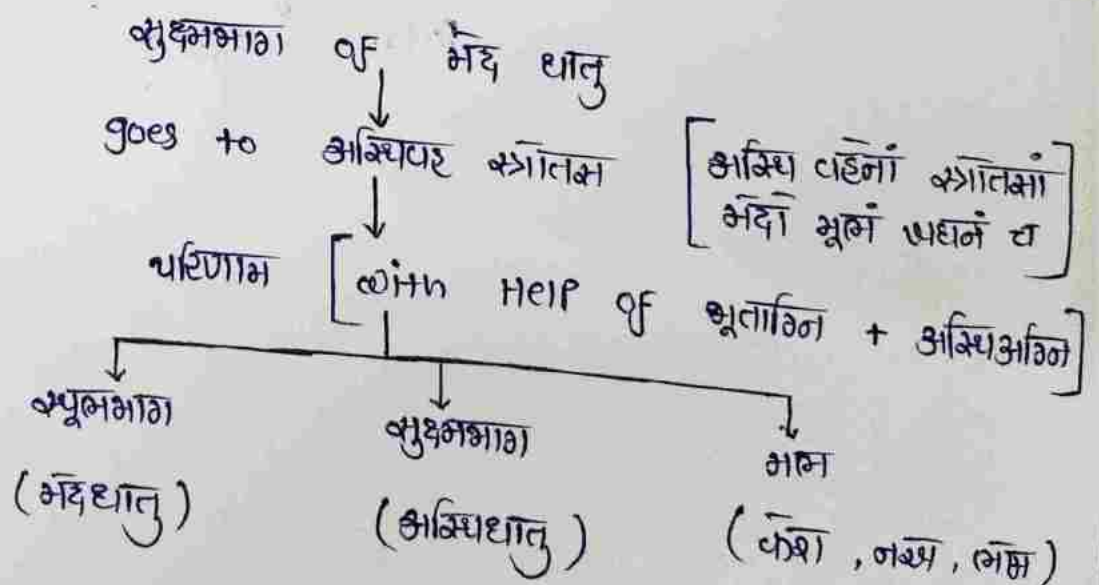
3) માંસ ધાતુ

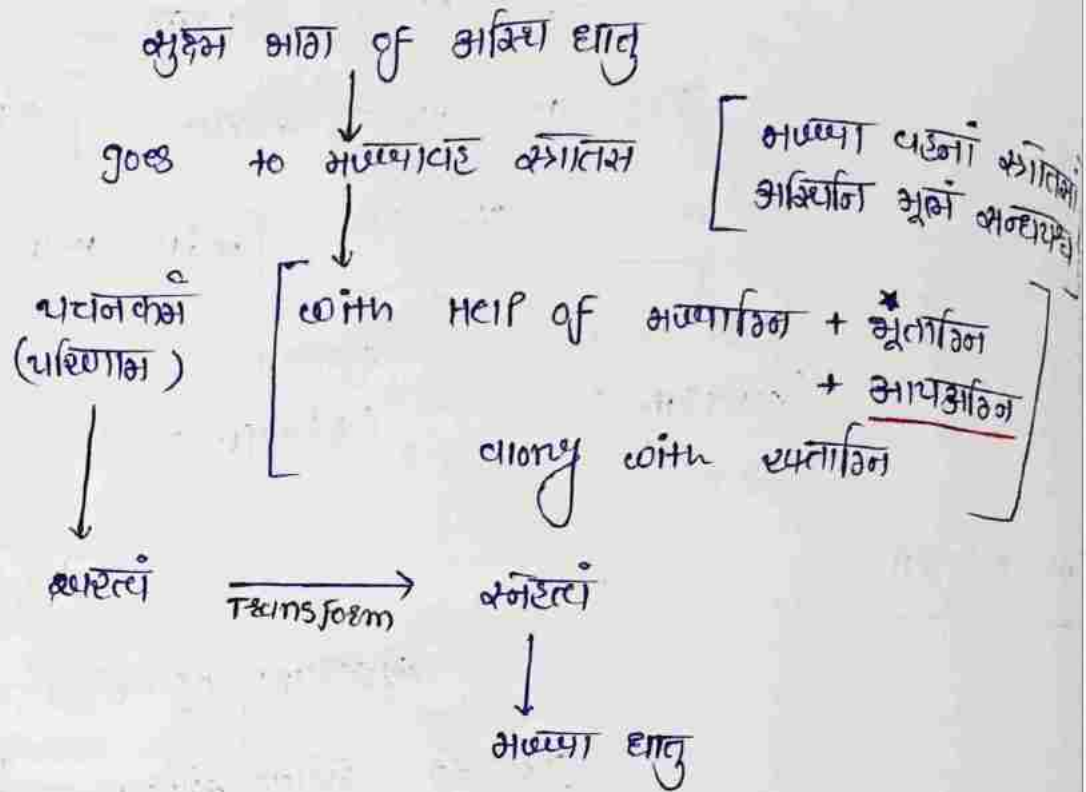
4) ભેદ ધાતુ

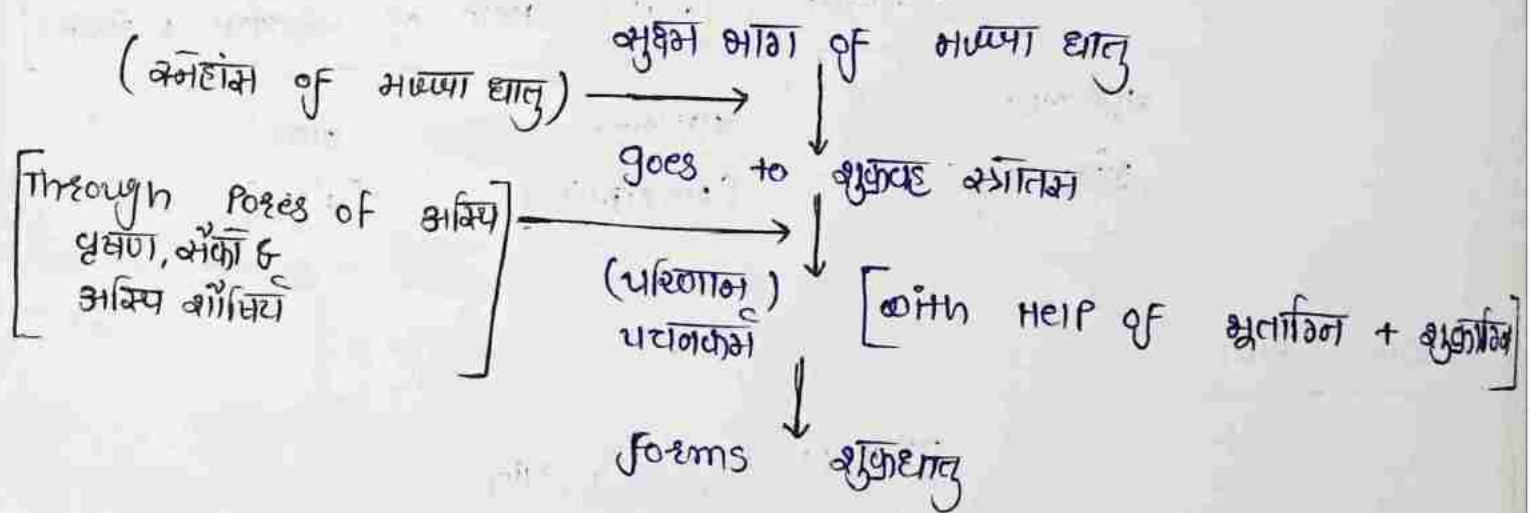
5) અસ્થિ ધાતુ

6) મજ્જા દાતુ

7) શુક્રદાતુ

* મભ

• Derivation :- કિંમ્ ગતો ।

• Definivation :- મભીનીકરણાત મભા : ।

• Diff. આચાર્ય ધાતુ મભ

ધાતુ	ચરક Chy. Chi 15/18-19	વુશ્વલ Up. Shy 46/529	વાગભટ્ટ A. M. Shy 8/63	શારણાણ Shy. P. 5/15	ચક્રપાણ on ચરક Chy. Chi 1	Same as A. S. Shy 6-44-46
------	-----------------------------	-----------------------------	------------------------------	---------------------------	------------------------------------	---------------------------------

વક્ત્ર $\longleftrightarrow$ KyaPhy $\longleftrightarrow$

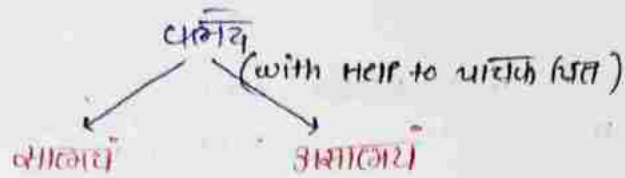
સ્પષ્ટ $\longleftrightarrow$ Pimh $\longleftrightarrow$

મભ	અમભ	મભ : અષુ	મભ : અષુ	મભ : અષુ	કવ્ઞ અક્ષિ નસાવ્ય પ્રબનન મભા :	કુપ્રબનન મભા :
મદિ	સ્વદે $\leftrightarrow$ સ્વદે	પ્રસ્વદે	પ્રસ્વદે	સ્વદે		
અસ્તિ	કેશા , ભોમ	નશ્ય રોમ	નશ્ય રોમ	નશ્ય રોમ	કેશા ભોમ	(નશ્ય)
મણ્ઞા	અક્ષિ વિટ લ્પકે સ્નેહ $\leftrightarrow$ લ્પકે સ્નેહ	અક્ષિ વિટ લ્પકે સ્નેહ	અક્ષિ -લ્પક સ્નેહ	અક્ષિ વિટ લ્પકે સ્નેહ	અક્ષિ વિટ લ્પકે સ્નેહ	
શુક	-	-	આખ	-	-	

	भुम	पुम	अद
Definition	आहारस्य रस आरः आरज्जि भमद्रवः ॥	आहारस्य रस आरः आरज्जि भमद्रवः ॥	रमिकुचय त्वाकोन्द्रय निरुपायित उदक अथरुपं भमद्रवम् ॥
पर्याय	• अस्तिमल • भृह • द्रुपमल	• वाकृत • विह • वचो • भल	• धर्म
महाभूत	आप + अग्नि	पृथ्वी + अग्नि + वायु	अग्नि + आप
प्रमाण	५ अंशानि	७ अंशानि	
गुण	• उष्ण • तीक्ष्ण • रक्ष • लघु • लवण		
कर्म	अस्तिभूतं विपलेदे कृच्छ्रमुह ॥	पुम अस्तिभूतं वायु अग्नि धारणं च ॥	अदः अस्तिभूतं त्वाक कौकुमार्यं कृत ॥
अत्रातसा	चरकः :- भुमपह्नां अत्रातसां अस्तिभूतं पट्टकाणं च ॥ मुमुतः :- भुमपह्ने ह्यै तयोभूतं अस्तिभूतं च ॥	पुमपह्नां अत्रातसां पट्टकाणं भूतं अथुमभूतं च पुमपह्ने ह्यै तयोभूतं पट्टकाणं भूतं च ॥	अदो पह्नां अत्रातसां भूतं भूतं लोमिकुपाश्च ॥
वृद्धि	भुमं तु अस्तिः निस्तोदं कृत अपि अकृत अंशताम् ॥	कुक्षाव आश्रमानं आरणं गौर्यं वेदनां वाकृत ॥	अदो अतिरुद दौर्गन्ध्य कपुः एव च लक्षयत् ॥
क्षय	भुम अल्पं भुमयेत् कृच्छ्रादि वर्ण अ अत्राम् एव वा । भुम क्षय अस्ति तोद अल्प भुमता च ॥	पुम वायुः अत्राण अत्राणो वेदयान्निव । कुक्षौ अत्राति प्राप्त्यर्थं इत् पौड्येन भूषम् ॥	अदो रमिकुपातिः अत्रा शमता अकृतं त्वाचः ॥
पेडाधारण	अस्ति भूतनपो भूतं भुमकृच्छं विभक्तिम् । विनोमो लंकेण अनाह अत्राभिनु भुम निगृह ॥	पट्टकाण्य अत्रः अत्रं वात वचो अत्रावर्तनम् । पिण्डको क्षेत्रेण आश्रमानं पुम अत्राक्षि धारित ॥ • पुम धरा कला	

Formation मल

1) भूत

पाचन - Digestion of food by -

- पाचक पित्त
- पाचक कृमि
- आम्ल पित्त

पुष्पादिद्वयः

आम्लद्वयः

द्वयमल
By दृढमल
पुरिषद्वय कला

परिभक्षण [digestion of food in
पित्त of food in
आम्लाय to वस्ति]

निर्घणन [Elimination of पित्त
• निर्घणन & उपनिर्घण]

पुरण [Filling Bowls]

निर्घणन [expulsion of
पित्त]

- पक्वाशय गताश्च नाहो भूयः ॥
तप्यन्ति सदा भूयः सतिः आहारं तपो ॥
भूयःत्वात् न उपलभ्यन्ते भूयःत्वात् अक्षयः ॥
नाहिनिः उपनीयस्य भूयःत्वात् अक्षयः ॥
प्रातः स्वपतश्च एव स निःस्वन्देन भूयःत्वात् ॥
आभूयःत्वात् सन्निभः पित्तः भूयःत्वात् नयः ॥
धरा तया नित्यं वस्ति भूयःत्वात् भूयःत्वात् ॥

2) पुरिष

→ मल will be Form During
उच्च Stage of अपक्वाशय

- पक्वाशयं तु शोथमापन्नं वस्ति ।
परिपिण्डितं पक्वस्य वायुः क्वात् कुरु भावतः ॥

After the approximately complete digestion

Food Product comes to पक्वाशय

Further digested & dehydrated by अग्नि.

It takes a Bolus from Respiratory - कुरु वस्ति

पुरिष (Stool)

[this simpatizes
वायु]

3) श्वेद

- यच्च उत्तमा अनुब्रूयन् भोगकुपेभ्यः निरुपस्थत श्वेदो ब्रूय भावाचन्नोति ॥

→ श्वेद is only formed to भूताग्नि

↑ es. Body Heat → श्वेद चरे comes to Skin Pores.

Treatment

भूत → • पुमेह चिकित्सा → In भुसर्पद्वि
• भुसर्पद्वि चिकित्सा → In भुसर्पद्वि

• श्वेदन
• अपगाह
• अभ्यङ्ग
etc —

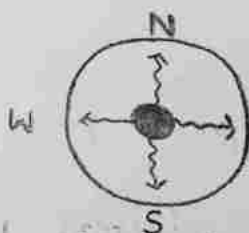
पुरुष → • पुमाचि
• अपगाह
• श्वेदन
etc —

श्वेद → • व्यायाम
• अभ्यङ्ग
• श्वेदन
etc —

Examination of urine

• Surery curable

• Health

• Early curable
Health

• Subsequently curable

• Drop spreads on the surface of urine → Heavy & easy to cure

• Drop sinks to Bottom orl. → Incurable (कुर्य)
spreads to N-W and N-E

• Drop remain stable → cure of disease is difficult

* रस - रसत संपन्न

हृदय

• उत्पत्ति

- In Heart

• हृदय हृदयो ॥

• निरूपित

• हृदय ददाति याच्ययति हृदयमर्थ ॥

• स्थानं

• कर्तव्योऽयं मध्यं ।

सत्य - रस - तम अधिष्ठानं , आभासय क्षरम् ॥

• Shape

• पुष्करिका सदृशं हृदयं व्याप्त अधोमुख्यात् ॥

• व्याप्त वात

• कृच्छ्र देहचरो व्याप्तो रससंपन्नोदयतः

स्वेद - अश्रु - अश्रुणाश्रयि पञ्चधा चक्षुचक्षुषि ॥

• अंशक पित्त

आभासय आश्रयं पित्तं अंशकं रसरूपिणात् ॥

* functioning of Heart -

- धड्कुम्भो विद्यानिष्ठ हृदयाणो अपि पञ्चकम् ।

आत्मा च अशुणश्चतश्चिन्त्यं च हृदि संश्रितम् ॥

• when we taken the आहार and it's going to पचनकर्म

चतुर्विंशति आहार + पंचभौतिक + अह्नः + द्विविधवियं +
विंशति गुण

undere goes to पचनकर्म with help

- अमोन वात
- पाचक पित्त
- अपाचक कफ
- अह्नः
- भूतानि

कार भाग

- goes to हृदय [Help of वात वात]

- In the रसवह क्रांतिस [रसवह है तयोभूतं हृदयं, रसवाहिन्यस्य धामन्यः।]

- परिणाम → with help of [रसाग्नि + भूताग्नि]

- शुक्ल भाग of रस धातु is formed.

- goes to रक्तवह क्रांतिस [रक्तवह है तयोभूतं यकृत कोटोद्यः।]

- परिणाम → with the help of [रक्ताग्नि + भूताग्नि]

- along with रंजक पित्त [give colour to रस धातु]

- formed रक्त धातु

- with the help of वात वात रस-रक्त वांछन (circulation) पर the Body for their function

* निद्रा & स्वप्न

	निद्रा	स्वप्न
निरूपित	• निद्रा means come to sleep.	-
Definition	- पदा तु भगवि यमोन्त कर्मोत्मानः यममन्यताः । विधयैभ्यो निर्वतन्ते तदा स्वपिति मानवः ॥	- स्वप्नः स्वापे प्रमुक्तस्य विद्योने द्वाणे पुमान् ॥
• उत्पत्ति	- लोकादि सर्वा प्रभवा लभोभूमा लभोभयो । बाहुल्यात् लभो सर्वा निद्रा प्रायेण जायते ॥	- when लभोगुण ↑ es. Sanghaty. That time person. Some experience during the sleep. 1) पूर्वदृष्टिकानुभूतम् - Dreams comes from Past experience 2) लभोगुणात्मानसः - mind is Influenced by लभ activity it produce Dreams Relatable to - Desire - पारंपारिक wish - शुभ - अशुभ experience 3) मनोदोषवर्ष 4) द्रष्टु स्वप्न

वर्ण. +0
चरित

वर्ण. +0
सुश्रुत

वर्ण. +0
पाणिभाष

1) लभोभाष

1) वैश्याप

1) काल वल्लभा

2) वल्लभासुदभाष

2) वैकाशीकी

2) आभारखेद

3) मनः वारिद श्रम
संभवा

3) लामिका

3) चितखेद

4) आगन्तुकी

4) देह खेद

5) कफ प्रभाष

5) व्याघ्री
अनुवर्तिनी

6) आगन्तुक
भाष

6) अराप्ती

7) लभोभाष

स्थभाव प्रभाव

1) वर्ण. +0 source of
content

1) दुःख

6) भाषिक

2) श्रुत

7) दोषभाष

3) अनुभूत

4) प्रापित

5) कल्पित

अफिम

फिम

निवर्तित

अफिम

2) वर्ण. +0 efficiency

1) फिम

2) अफिम

3) वर्ण. प्रकृति

i) वात

ii) पित्त

iii) कफ

flying
from
height

Shyama
vishniya
skies

coal
River

flying

The earth
&
trees all
dried up

River
covered
with
snow.

Birds &
wild animals
wintering

greatest
forest
fires

clear
skin,
moon,
swans

stars
and
planets
are
dark

Burning
things

women
wash
clothes
with pure
water &
washing
Nile

* ત્વક

• Synonyms :- ત્વક , છર્મ , છદ્મો

→ Acc. to આચાર્ય ચરક → 6 layers

→ Acc. to આચાર્ય સુશ્રુત → 7 layers.

• ઉત્પત્તિ

ચરક :- essence of રક્ત ધાતુ gets → converted into ત્વક.

સુશ્રુત :- ત્વક્ય અથ્વા જ્યં પ્રવૃત્ત્ય શુક્રશીઘ્રિતશ્ચાં અભિપચ્ચમાનશ્ચ કોરશ્ચ જ્ય અન્તોનિકાઃ સચ્ચ ત્વચો ભવન્તિ ॥

• example Milk cream.

- Think of milk as Rakt dhatty.
When milk settle the cream forms on top of cream. = ત્વક → Derived from milk's essence

- Just like cream covers and protects ત્વક covers the Body.

• કાલ :- 6 Month Acc. to આયુર્વેદ

• વોષ :- વાત , પિત્ત

• Acc. to सुश्रुत

No.	त्वक् नाम	प्रमाण & thickness	function	Disease
1	आपभासिनि	1/18 th Bhihi 18/20	- Shows वा वर्ण & छाया of 5 Types	- पथमकफक - मिदमा
2	लोहिता	1/16 & 16/20	- Blood circulation of skin	- तामपमाक - नपट्ट - व्यङ्ग
3	श्वेता	1/12 & 12/20	- Balance colour	- रक्तम - अपगन्धी - भवाका
4	ताम्रा	1/8 & 8/20	- Nourishing & Protecting	- विविधा किमोवा - कुतक विमर्ष
5	पेदिनी	1/5 & 5/20	- Sensation	- कुतक - विमर्ष
6	रोहिणी	1 Bhihi 20/20	- Healing & Regeneration	- अनिय - अपाचि - गलगण्ड - शमोपद - अर्षुद
7	भ्रमरधरा	2 Bhihi 40/20	- Firm & Supply	- भगन्दर - विद्रुधि - मारो

• Acc. to चरक

No.	Layers Name	Disease
1.	उदकधरा (बाह्य)	-
2.	अम्लकधरा	
3.	रुधिर	- मिदमा, किमोवा
4.	4 th	- दृढ्य, कुतक
5.	5 th	- अमज्जी, विद्रुधि
6.	6 th	- छिन्नाया, अमोचि

* Concept of આજ્ઞય-આજ્ઞી ભાવ

- આજ્ઞય :- That which gives support (dhatu)
- આજ્ઞી :- That means which resides in the support (vashya)

• Relation B/w ધાતુ & દોષ.

- તદા અસ્થિનો સ્થિતો વાયુઃ પિત્તં તુ શ્વેદં શ્વેતયોઃ ।
શ્ભેતમા શોષેષુ તેન લેચામ આજ્ઞય આજ્ઞીયોર્ગાં મિથઃ ॥

આજ્ઞી	આજ્ઞય
વાત	અસ્થિ ધાતુ
પિત્ત	શ્વેત વાત શ્વેદ
કફ	શ્ભે , માંસ , મેદ , મજ્જા , શુક્ર મત્ત , મૂત્ર

• વર્ધન - કાપણ સિદ્ધાંત

- યદ્ય લક્ષ્ય તદ્ અન્યસ્ય વર્ધન કાપણ ઔષધમ્ ।
અસ્થિ - મજ્જાત્યોન લ્યં વૃદ્ધિ દિ તર્પણાત્ ॥

• વ્યક્તિનાં વ્યવસ્થા

- 1) દોષ વર્ધન → દુર્ય વર્ધન → કાપણ ઔષધ
- 2) દોષ કાપણ → દુર્ય કાપણ → વર્ધન ઔષધ

- Bk In the case અસ્થિ & વાયુ
વાયુ ↑eg. → અસ્થિ કાય (↓eg.)

• વર્ધન ઔષધ $\rightsquigarrow$ તર્પણ (Provide Nutrition) $\rightsquigarrow$ શ્વેતમણા અનુગતા (Increase of શ્વેતમ)

• ક્ષયણ ઔષધ $\rightsquigarrow$ અપર્તણ (Provide Depletion) $\rightsquigarrow$ વાયુના અનુગતા (Increase of વાયુ)

• Thus,

વિકાર આધયેત (Disease)

↓
શોધ (Immediate)

↓
ચિકિત્સા $\rightarrow$ ભંધન (Depletion Treatment)
 $\rightarrow$ વૃદ્ધા (Nourishment Treatment)

• But, In વાયુ —

$\rightarrow$ વાતજી રોગ વધે વાસો થયેલ વાંત Both ભંધન વાળી વૃદ્ધા Therapies But in the **OPPOSITE** order

વાત વૃદ્ધિ	અભિય કાય	તર્પણ / વૃદ્ધા ચિકિત્સા	- મધુ , - ગરુડિ - તીક્ષ્ણ , - મધુ પદ્મમૂળ - અભયા , - દાન
વાત કાય	અભિય વૃદ્ધિ	અપર્તણ / ભંધન ચિકિત્સા	- કુર્મુ - તીક્ષ્ણ - કષાય સ્વા પ્રધાન માંસ